

Geliş Tarihi: 19.12.2018
Kabul Tarihi: 08.01.2019
Yayın Tarihi: 17.01.2019

OĞUZTAD

OĞUZ TÜRKÇESİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sayı: 1 - Ocak 2019

s.s. 108-116

KÜL TİĞİN VE BİLGE KAĞAN YAZITLARI'NDA AKRABALIK BİLDİREN KELİMELELER

Özge ŞENEL*
Ramazan BAHÇİ**

ÖZET

Geniş anlamda bir milleti, dar anlamda ise bir aileyi ayakta tutan en önemli bağ akrabalık ilişkileridir. Akrabalık ilişkileri içerisindeki kuvvetli bağlar, bireyin bireyle ve toplumla olan iletişimini büyük ölçüde düzene sokar. Aile içi ilişkilerde sevgiyi arttırdığı gibi bir bütün olma duygusunu da aşılır. Bütün bunların sonucunda edindiğimiz toplumsal sorumluluk var olmaya, hayata, doğaya ve insana bakış açımıza şekil veren başlıca etmenlerdendir. Bu çalışmada Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları'nda akrabalık bildiren kelimeler üzerinde durulmuştur. Ele alınan kelimelerin çeşitli sözlükler karşılaştırılarak anlamları ve bazılarının köken bilgisi incelenmiştir. Kelimeler muhtelif Türk lehçelerindeki ve varsa günümüzde hala yaşamakta olan Anadolu ağızlarındaki kullanımı, yaşadıkları ses ve anlam değişiklikleriyle beraber irdelenmiştir. Bununla birlikte bahsi geçen kelimeler kan bağı yoluyla ve evlilik yoluyla akrabalık olmak üzere iki grupta tasnif edilmiştir. Son olarak bu kelimeler metinlerden örnekler

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D.
ozge-snl@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0447-3983>

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D.
rmzn.bhc.2428@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0854-5641>

verilerek alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Verilen örnekler Talat Tekin'in Orhon Yazıtları adlı kitabından alınmıştır. Çalışmamızda toplamda on dört akrabalık bildiren kelime tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtları, Akrabalık, Sözlük karşılaştırması, Köken bilgisi

WORDS CONCERNING ACCREDITATION IN KÜL TİĞİN AND BİLGE KAGAN

ABSTRACT

Not only The nation bonds keep up in wide open meaning but also family in narrow meaning. Whole bonds of being relative and connection with the individual- individual and society relations regulated in considerably. As have affection and fondness inside the family augmented like transfused sense of being complete. As a result, the responsibility in society that we gain ; forms for existence, life,our perspective about nature and human are main factors. The Kül Tigin and Bilge Kağan Inscription is emphasized which locutions which inform about “relatives” in the article. The locutions which mentioned, compared various dictionaries about analyzed meanings and some of them their ethymologies too. These words are scrutinised with voice and meaning differences, metamorphosis’ still existing Anatolian speech patterns and Turkish dialects diversely. In other words, These word are assorted, two groups bloodline and marriage ways of being relatives. At the end ; These words are given as examples from texts also in alphabetical order. In the article Four teen words about inform about relatives were totally determined.

Key Words: Old Turkish, Kül Tigin and Bilge Kağan inscriptions, Relationship, Dictionary Comparison, Origin

GİRİŞ

Geçmişten günümüze birçok millet tarih sahnesine çıkmış, bünyesinde barındırdığı değerler ve hayatta kalma ihtiyacının bir gereksinimi olarak başka milletlerle olan etkileşimi sonucu edindiği birikimler sayesinde varlıklarını sürdürmüş, devlet ve hatta medeniyetler kurmuşlardır. Kurulan bu devlet ve medeniyetlerin devamı ve gelecek nesillere aktarımı hiç şüphesiz sözlü ve yazılı metinler ile mümkün olmaktadır. Sözlü anlatı geleneğinin kuşaktan kuşağa aktarılması bir yana, yazılı vesikalar eski Türk tarihini bazı yönlerden aydınlatması bakımından önemlidir. Bugün biz, en eski Türk kültür ve medeniyetini, içinde Türk kelimesinin ilk defa geçtiği Orhon Yazıtları başta olmak üzere Eski Türkçe dönemindeki yazıtlardan öğrenilebiliyoruz.

Türklerin hem kendi dilleri ve alfabeleriyle hem de ilişki içerisinde bulunduğu diğer milletlerin dilleri ve alfabeleriyle birçok yazıt meydana getirmişlerdir. Hiç kuşkusuz bu yazıtlar kültürel miras açısından son derece önemlidir.

“Orhon Abideleri Göktürk devrinden kalma kitabelerdir. Kül Tigin ve Bilge Kağan anıtları Moğolistan Halk Cumhuriyeti’ndeki Orhun ırmağının eski yatağı yakınlarında, Koço Çaydam adlı göl civarındadır. Anıtlar arasındaki uzaklık bir kilometre kadardır.” (Tekin, 2008: 7).

Bu çalışmada Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları’nda geçen akrabalık isimleri üzerinde durmamızın ilk nedeni müstakil olarak böyle bir çalışmanın bulunmamış olmasıdır. Orhon Yazıtları, Türklerin bilinen en eski yazıtlarından birisidir. Bu yazıtlar Çinlilerle mücadeleleri,

hakanların milletine karşı sorumluluğunu, vatan sevgisini ve bunun yanında ulus sevgisini ve Türklerin bağımsızlıklarına düşkünlüğünü anlatır. Aynı zamanda Türklerin devlet anlayışı, töre anlayışı, hakanların halkına öğütler vermesi kitabelerde geçen önemli bir husustur. Dini inanışları, toplumsal ve sosyal yaşamları ve siyasi hayatları hakkında bilgiler vermesinden dolayı Türkler için önemli bir yere sahiptir. Çeşitli benzetmeler, atasözleri ve deyimlere başvurarak anlatıma zenginlik katmaları Türk dilinin zenginliği bakımından değerlidir.

Çalışmanın konusu olan akraba(lık) kelimesi Türk Dil Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlük'ünde 1. 'kan veya evlilik yoluyla birbirine bağlı olan kimseler, hısım'. 2. 'oluşma yönünden aynı kaynağa dayanan şeyler' şeklinde geçer (TDK, 2005: 57).

Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları'nda ise hısım, akraba, soy sop, aile, nesil gibi kelimelerinin karşılığı olarak 'oğuş' sözcüğü geçmektedir. Aynı zamanda kelimenin 'oymak, kabile ve kavim' anlamını taşıması bahsi geçen toplulukların yaşam koşulları gereği akraba gibi ortak bir yaşam sürdüklerini gösterir (Ergin, 2008, s. 106).

KAN BAĞI YOLUYLA AKRABALIK BİLDİREN KAVRAMLAR

atı: Yeğen anlamında kullanılan kelime, Kül Tigin yazıtında iki, Bilge kağan yazıtında ise bir defa geçmektedir (Tekin, 2008: 124; Ergin, 2008: 86).

"*k(a)g(a)n : (a)tısi : yol(lu)g tig(i)n :*" (BK, GB1)

Clauson kelimenin yeğen anlamıyla birlikte birinin erkek kardeşi ve erkek torun anlamına da sahip olduğunu söylemektedir (Clauson, 1972: 85).

Bahsettiğimiz kelimeyle bağlantılı olarak Kül Tigin yazıtının güneydoğu yüzünde yer alan 'taygun' sözcüğü birçok araştırmacı tarafından farklı anlamlara gelecek şekilde okunmuş ve yorumlanmıştır.

"*t(a)ygun(u)ḡ(i)zda : y(e)gdi : ig(i)d(ü)r : (e)rt(i)g(i)z : uça b(a)rd(i)g(i)z:*" cümlesinde geçen kelime;

Radloff, Thomsen, Melioranskiy, Yazıksız, Orkun, Gabain, Çağatay, Tekin, Ergin, Clauson, Rustamov ve Ercilasun tarafından 'taygun, toygun, tayagun' şeklinde okunmuş ve büyük ölçüde Çince -tay köküne bağlanmıştır. Ceval Kaya yukarıda saydığımız isimlerden farklı bir şekilde taygun kelimesini 'ataygun' olarak okumuştur. Kaya, kelimenin bir ünsüz işaretiyle başlaması, kendisinden önce yazılmamış bir ünlü olabileceği ihtimalini işaret ettiği için yukarıdaki ifadeyi tercih etmiştir. Buna göre kelime ata 'baba' kökünden +y küçültme ve +gUn çokluk-topluluk ekiyle kurulmuştur (Kaya, 1998: 172, 176).

Ferdi Güzel ise, kelimenin atı 'erkek torun', +y küçültme ve sevgi eki ile + gUn topluluk ekinden oluştuğunu söylemektedir (GÜZEL, 2017: 137).

Yeğen anlamına gelen bir diğer kelime ise 'yigün/yigen'dir. Ergin kelimeyi 'yeğen, küçük kardeş' (2008: 123) anlamında kullanmıştır. Tekin ise aynı kelimeye sözlüğünde yer vermemiştir. Yer vermemesinin sebebi Bilge Kağan yazıtının K1 yüzünde geçen kelimeyi 'iniyünüm' şeklinde okumasıdır. Ergin ise bu kelimeyi 'ini yigünüm' biçiminde okuyarak 'kardeş yeğenim' şeklinde çevirmiştir.

apa: Ana. Orhon Yazıtları'nda “eçü-apa” terkihiyle karşımıza çıkan bu kelime Eski Türkçede ‘cedd, nine, baba, anne anlamında kullanım sahasındaki yerini alır. Daha sonra tabulaştırılarak ‘ay’ kelimesi yerine kullanılmıştır. Kelime aynı zamanda Başkurt ve Tatar Türkçesinde ‘abla, teyze ve hala’ anlamında kullanılmaktadır (Gülensoy, 2007, A-N, 72).

Tekin ve Ergin eserlerinin son kısmında hazırladıkları sözlükte kelimenin anlamını bir unvan olarak ‘ata, ecdat; büyük olarak belirtmişlerdir. Kelime Kül Tigin yazıtında yedi, Bilge kağan yazıtında altı defa geçmektedir (Tekin, 2008: 122; Ergin, 2008: 85).

“(e)çüm(i)z : (a)pam(i)z : tutm(i)ş : “ (KT, D19)

Kelime Anadolu ağızlarında ‘Ağabey’, (Derleme Sözlüğü, 2009: 282) Uygurcada ‘Abla; büyük kız kardeş’ (Caferoğlu, 2011: 18) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kelimenin askeri unvan şeklinde kullanımına da rastlamaktayız. Tonyukuk ve Köl İç Çor Yazıtları'nda ‘Apa Tarkan’ Kül Tigin yazıtında ‘İnançu Apa Yargan Tarkan’ buna örnek verilebilir (Gömeç, 2002: 134).

Clauson ‘apa’ kelimesini ‘eçü’ ile birlikte almıştır (Clauson, 1972: 65).

eçi: Ağabey, amca anlamlarına gelen bu kelime, Kül Tigin Yazıtında on, Bilge Kağan Yazıtında sekiz defa geçmektedir (Tekin, 2008: 137; Ergin, 2008: 93).

“(e)ç(i)m(i)z: kazg(a)nm(i)ş:” (BK, D22)

“Kelime Uygurcada ‘ağabey’ anlamında kullanılmıştır (Caferoğlu, 2011, 68). Anadolu Ağızlarında anlamı sabit kalmaktadır (Derleme Sözlüğü, 2009, C.III: 1663). Bununla birlikte sıfat olarak kadın ve erkek için “yaşlı, ihtiyar” şeklinde kullanıldığı da görülür (Çağbayır, 2007, C.I: 1360).”

Kelimenin Anadolu ağızlarında “ede, ece, ecem, eci, ecim ve eçe, edi, efe, efi, edigey, egim, eğe” şeklinde ağabey anlamında kullanılmıştır (Gülensoy, 2007, A-N: 318; Tarama Sözlüğü, 2009, C.III: 1384).

eçü: Yazıtlarda, ecdat, büyük baba, ata gibi anlamlarda kullanılan bu kelime Kül Tigin yazıtında altı, Bilge Kağan yazıtında beş defa geçmektedir (Tekin, 2008: 137; Ergin, 2008: 93).

“(e)çüm (a)pam: Bum(i)n K(a)g(a)n: İst(e)mi K(a)g(a)n: ol(u)rm(i)ş:” (KT, D1)

Clauson da kelimeye aynı anlamı vermekle beraber sözcüğün anlamında barındırdığı derin soy silsilesinin belirsizliğine (*vaguely ancestor*) göndermede bulunmuştur (Clauson, 1972: 65).

Eçü kelimesi Gabain ve Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde de benzer anlamlarda kullanılmıştır (Akalin, 2007, 263; Caferoğlu, 2011, 68).

eke: Yazıtlarda abla anlamında kullanılan kelime Kül Tigin yazıtında bir defa geçmektedir (Tekin, 2008: 137; Ergin, 2008: 93).

“ögl(ü)m k(a)tun : ul(a)yu : ögl(e)r(i)m : (e)k(e)l(e)r(i)m : “ (KT, K9)

Etimolojik sözlüklerde kelime ‘eçi’ şeklinde de geçmektedir. Yukarıda belirttiğimiz anlamlar dışında ‘yakın kadın akrabası, genç ve yaşlı teyze, kız kardeş’ anlamını taşımakla beraber, kelimeye Kıpçak Türkçesinde ‘baba, amca ve ağabey’ şeklinde bir kullanıma da sahiptir (Clauson, 1972: 145).

Başta belirttiğimiz anlamın dışında ‘eke’nin Dîvânü Lugâti’t Türk’te ‘kocanın veya karının kendinden büyük kız kardeş’ Anadolu ağızlarında ise ‘büyük erkek kardeş, küçük kardeş, yaşlı ve deneyimli çoban, sürüyü çekip götüren baş hayvan, büyük, yetişkin, olgun, kart, kurnaz, açığöz, tecrübeli, usta; (çocuk için) yaşlı küçük olduğu halde işi ve sözü büyük olan; çok konuşan, geveze, ukala’ anlamları da mevcuttur (Çağbayır, 2007, CII: 1390-1391).

Tuncer Gülensoy’un Köken Bilgisi Sözlüğünde bahsi geçen anlamlar tekrarlanmakla birlikte kelimenin Orta Türkçede (DLT) “eçe ve eze” gibi kullanımlarına dikkat çekmektedir (Gülensoy, 2007, A-N: 324-325).

ini: Erkek kardeş, küçük kardeş anlamlarına gelen sözcük Kül Tigin yazıtında on bir, Bilge Kağan yazıtında ise sekiz defa geçmiştir. Aynı zamanda her iki yazıtta ‘iniygün’ biçiminde geçen kelime, +y küçültme ve +gun çokluk-topluluk eklerini alarak ‘erkek kardeşler topluluğu’ manasında kullanılmıştır (Tekin, 2008: 144; Ergin, 2008: 96).

İn(i)m Kül Tig(i)n: k(e)rg(e)k: boltı: (KT, K10)

Kelime Tarama sözlüğünde “küçük kardeş” manasında kullanılmıştır (2009, CIII: 2084).

İni, Kök Türkçeden Uygurcaya, Uygurcadan Eski Anadolu Türkçesine oradan da Anadolu’nun çeşitli ağızlarında kullanılmıştır (Caferoğlu, 2011: 95; Kanar, 2018: 374).

Bu uzun dilsel süreçte “küçük erkek kardeş, kocanın küçük erkek kardeşi, kayınbirader, babanın küçük erkek kardeşi; amca, küçük kız kardeş, kocanın küçük kız kardeşi, görümce gibi çeşitli anlamsal değişikliklere uğramıştır (Çağbayır, 2007, CII: 2183). Dîvânü Lügâti’t Türk’te “erkeğin kendisinden küçük erkek kardeşi” şeklinde kullanılmıştır (Dîvânü Lügâti’t Türk, 2014: 666).

Gülensoy’un Köken Bilgisi Sözlüğünde ve Derleme Sözlüğünde de adı geçen kelime “kayınbirader” olarak geçmektedir (Gülensoy, 2007, A-N, 437; Derleme Sözlüğü, 2009, C.IV: 2544).

kang (kaŋ): Gerek Muharrem Ergin gerekse Talat Tekin kelimeyi baba, peder anlamlarında kullanmıştır. Kül Tigin yazıtında on, Bilge Kağan yazıtında ise on dokuz defa geçmektedir (Tekin, 2008: 147; Ergin, 2008: 98).

K(a)ŋ(i)m: k(a)g(a)n: il(i)g törüg: k(a)zg(a)n(i)p: uça: b(a)rm(i)ş: (BK, D13).

Orhun Yazıtları’nda kaŋ olarak geçen kelime Uygur Türkçesinde “ata”, Karahanlı Türkçesinde “kaŋsık, kaŋdaş” olarak geçmektedir (Clauson, 1972: 630).

Kelime gerek Eski Türkçede gerek Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde ve Gabain’de “baba” anlamında kullanılmıştır (Çağbayır, 2007, CIII: 2383; Caferoğlu, 2011: 165; Akalın, 2007: 277).

kız: Kız, kız evladı manalarında kullanılan sözcük, Kül Tigin yazıtında iki, Bilge Kağan yazıtında üç defa geçmektedir (Tekin, 2008: 151; Ergin, 2008: 101).

(e)ş(i)l(i)k: kız ogl(i)n: küŋ kılıtı: (BK, D7)

Kelimenin sonundaki ‘z’ sesi Çuvaşça’da ‘r’ şeklini alarak ‘xër’ biçiminde kullanılmıştır. Türkçe yaz- Çuvaşça şur örneğinde olduğu gibi. Pedersen kelimenin Ermenice ‘koiş’ kelimesinden Türkçeye geldiğini söylerken (KZ: 39, 454-455), Munkacsi bu fikre itibar

etmemiş (KSz, 5, 355); Sköld (Linguistic Gleanings, 72-73) ise Ermenice ‘koys’ kelimesinin Türkçeden alındığını söylemiştir (Eren, 1999: 241).

Kâşgarlı Mahmûd, Dîvânü Lügâti’t Türk’te kız sözcüğünün anlamını ‘pahalı, değerli şey’ olarak belirtmiştir. “*Bu at kız aldım.(Bu atı pahalı aldım.)*”Bu anlamın yanında ‘cariye, gelin, kadın, kız’ anlamında da kullanılmıştır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 717-718). Çuvaşçada ‘hir-hër’ şeklinde, Orta Türkçe ve Kırgızca’da ‘kırkın’ (dişi köleler) şeklinde geçmektedir. Kırkın’daki ‘KIn’ çokluk bildiren ektir. Kazak, Özbek, Kazan Tatar ve Uygur Türkçesinde ‘kız’, Yakutçada ‘kîz’ şeklinde geçmektedir (Gülensoy, 2007, A-N: 522).

Nişanyan ise kız kelimesini yukarıda verilen anlamların dışında ‘kıt, nadir, cimri’ manasında kullanmıştır. “*Kız kişi (pinti kişi).*” (Nişanyan Sözlük, Online).

oğul: Oğul, evlat. Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtında on beşer defa geçmiştir. Kız oğlan, kişi oğlan ve urı (urıg) oğlan şeklinde de karşımıza çıkar yazıtlarda (Tekin, 2008: 158; Ergin, 2008: 106).

“*on ok : oğluğa : t(a)tıña : t(e)gi : bunı : körü : bil(i)ğ :*” (BK, K15)

Clauson kelimenin her iki cinsiyet için anlam ifade ettiğini fakat genel olarak erkek için kullanıldığını söyler; oğul’un çoğulu olan ‘oğlan’ kelimesinin de aslında oğul kelimesinin birden fazla olduğunu belirtmek amacıyla kullanıldığını, sonrasında ise bu etkinin unutulduğunu ve oğlan kelimesinin tekil bir anlam kazanıp oğul un yanı sıra ‘hizmetçi, muhafız’ anlamlarında da kullanıldığını belirtir (Clauson, 1972: 83-84).

Nitekim oğlan kelimesinin ‘urı oğlan kişi oğlan, kız oğlan’ şeklinde kullanılması Clauson’un ilk ifadesini destekler.

Bernştam’a göre oğul iki ayrı kelimededen oluşmuş bir sözcüktür. ‘Ok’ ve ‘kul’. Ok boy, kul köle, kul anlamındadır (JaM, 9: 95-100). Buna göre, oğul boyun kölesi olarak ‘soy ve oğul’ değerini kazanmıştır. Bu birleşimde ‘kk’ sesleri ‘ğ’ ye dönüşmüştür. Kononov bu görüşe katılmaz (Vladimirtsov Arm, 175-176), oğulun ‘ög’ ana, ‘ok’ soy, boy’ kökünden geldiğini kabul etmiş, kelimenin sonundaki -ul- ekini de küçültme eki olarak değerlendirmiştir (Eren, 2009: 305).

Gülensoy kelimenin kökünün -yoğ- ‘yoğunlaşmak’ olduğunu ve ardında yardımcı sesle birlikte fiilden isim yapan -L- ekini alarak isimleştiğini belirtmiştir. Anadolu ağızlarında da ‘oğul balı, oğuldak (tahılın sonradan verdiği başak), oğulduruk, oğulluk (üvey oğul), oğulsak, oğulsuz, oğursuz (süt veren koyun) gibi anlamlarda kullanılarak varlığını sürdürmüştür (Derleme Sözlüğü, 2009: 3272). Bununla birlikte bir takım ses değişikliğine uğrayarak Özbekçe ‘oğul’, Tuva Türkçesi ‘oğlu’, Kazak Türkçesi ‘uğul’, Kırgız Türkçesi ‘ül’, Başkurt ve Kazan Tatar Türkçesi ‘ul’ Yakutça ‘uol’ ve Çuvaşça ise ‘ival’ gibi lehçelerde de dildeki yerini korumuştur (Gülensoy, 2007, O-Z: 615-616).

Çağbayır da yine aynı şekilde kelimenin -yoğmak, oğmak- yoğunlaşmak, vücut bulmak fiilinden türediğini ifade etmektedir (Çağbayır, 2007,C.IV: 3589). Eski Anadolu Türkçesinde ‘oğul kazanmak: oğlu olmak ve ‘oğul vermek: (kadın için) oğlan doğurmak, (Allah için) oğul ihsan etmek’ gibi birleşik fiil şeklinde kullanılmıştır (Kanar, 2018, 513).

ög: Anne, üvey anne (Tekin, 2008: 162; Ergin, 2008: 107). Kelime Kül Tigin yazıtında beş, Bilge Kağan yazıtında ise iki defa geçmektedir.

“öğ(ü)m : k(a)tun : ul(a)yu : ögl(e)r(i)m : (e)k(e)l(e)r(i)m : keliñünüm : kuunç(u)yl(a)r(i)m : bunca : y(e)me : tir(i)gi : küñ bolt(a)çı : (e)rti : “ (KT, K9)

Öğ sözcüğü yerini daha sonra ‘ana’ kelimesine bırakmış (Clauson, 1972: 99) Uygur Türkçesinde de mevcut anlamını korumakla birlikte ‘bir tür çiçek’ anlamını kazanmıştır (Caferoğlu, 2011: 146).

Kelime Anadolu ağızlarında anne anlamının yanında öğerek ‘çiftleşmek isteyen hayvan, anne olmak isteyen’, öğörse, öğregel ‘inek, davar’ anlamlarına kaymıştır (Gülensoy, 2007, O-Z: 650).

siñil: Hem Muharrem Ergin hem de Talat Tekin kelimeyi kız kardeş anlamıyla almıştır. Kelime Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları’nda birer defa geçmektedir (Tekin, 2008: 166; Ergin, 2008: 110).

“siñ(i)l(i)m : kuu(nç)(u)y(u)g : birt(i)m(i)z : “ (BK, D17)

Clauson kelimeyi bir kişinin kendisinden büyük kız kardeşi anlamında kullanılan ‘eke’ kelimesine karşılık olarak, ‘bir kişinin kendinden küçük kız kardeşi’ manasında kullanır. Çağatay Türkçesinde ‘siñil/siñli (küçük kız karındaş) olarak geçer (Rahimi, 2018, C.II: 1592). Kırgız Türkçesinde ‘siñdi’, Kazak Türkçesinde ‘siñli’, Nogay Türkçesinde siñli/siñjili, Diğer Türk lehçelerinde ise ‘küçük kız kardeş’ anlamında kullanılan özel bir kelime yoktur (Clauson, 1972: 839).

Kelime Dîvânü Lügâti’t Türk’te Clauson’un kullandığı anlamdan farklı olarak (kadın için) kocasının kendinden küçük kız kardeşi şeklinde geçer (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 825). Aynı zamanda Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 2011: 206) ‘kız kardeş, küçük kız kardeş, hemşire’ anlamına da gelir (Çağbayır, 2007, C. IV: 4252).

EVLİLİK YOLUYLA AKRABALIK BİLDİREN KAVRAMLAR

keliñ: Gelin anlamında kullanılan bu kelime yalnızca Kül Tigin yazıtında bir defa ‘keliñünüm’(gelinler) şeklinde geçmektedir (Tekin, 2008: 149; Ergin, 2008: 100).

“öğ(ü)m k(a)tun : ul(a)yu : ögl(e)r(i)m : (e)k(e)l(e)r(i)m : keliñünüm : kuunç(u)yl(a)r(i)m : bunça y(e)me : tir(i)gi : küñ bolt(a)çı (e)rti :” (KT, K9)

Eren, gelin sözcüğünü, ‘evlenmek için hazırlanmış kız veya yeni evlenmiş kadın’; ‘bir kimsenin oğlunun karısı’ olarak almıştır. Kelime, Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçe ve Eski Kıpçakça’da ‘kelin’ şeklinde geçmektedir (Toparlı, Vural, Karaatlı, 2007: 137). Gelin, Büyük oranda kabul gören bir görüşe göre, Türkçe ‘gel- (kel-)’ kökünden gelir. Kel- + (ı)n eki. Bazı Çağdaş lehçelerinde; Tümence ve Kazan Tatarca’sında ‘keleş (evli kadın, karı)’ biçiminde kullanılır. Kelime Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde ‘gelin’, Kazan Tatar, Kazak, Kırgız, Nogay ve Karakalpak Türkçesinde ‘kelin’ olarak geçmektedir (Eren, 2009: 152).

Bunun yanı sıra Clauson kelimeyi ‘aileye dahil olan birisi, birinin erkek kardeşinin veya oğlunun eşi’ anlamlarında kullanmakla birlikte sadece kocanın büyük erkek kardeşi veya babası tarafından kullanılır (Clauson, 1972: 719).

Dîvânü Lügâti’t Türk’te gelinle alakalı birkaç atasözü mevcuttur. Bunlardan birisi ‘ Yüfüşlüg kelin küdegü yafaş bulur.’ (Armağanlı gelin güveyi yumuşak bulur) (Gömeç, 2002: 138).

yurç: Kayınbirader. Sadece Kül Tigin yazıtında bir defa geçmektedir (Tekin, 2008: 191; Ergin, 2008: 124).

“ *oŷ totok : yurçin : y(a)r(a)kl(i)g : (e)l(i)g(i)n : tutdı :*” (KT, D32).

En genel anlamıyla kayınbirader olarak kullanılan kelime, özellikle ‘eşinin (erkek için) küçük erkek kardeşi’ biçiminde kullanılır. Hakas Türkçesinde ‘çurçu’; Tuva Türkçesinde ‘çurju’ şeklinde geçen kelime Tuva Türkçesinde hem kadın hem de erkek için kullanılır. Eski Kırgız dilinde ise ‘yurç’ küçük erkek kardeşin yanı sıra büyük erkek kardeş içinde kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde kadın ve erkeğin kardeşlerinin ayrımını yapmak amacıyla kadının küçük erkek kardeşleri için kullanılır. Kelime Çağatay Türkçesinde ise ‘yükürçi’ şeklindedir (Clason, 1972: 958; Rahimi, 2018, C.II: 1714).

Çağbayır ise sözcüğün Eski Türk Yazıtları’nda ‘karının küçük erkek kardeşi, küçük kayın, kayınbirader’ olarak geçtiğini belirtmektedir (Çağbayır, 2007, C.V: 5387).

Kelime Divânü Lügâti’t Türk’te de ‘kadının küçük erkek kardeşi şeklinde geçmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 989).

yutuz: Eş, zevce, harem. Sözcük yalnızca Bilge Kağan yazıtında dört defa geçmektedir (Tekin, 2008: 192; Ergin, 2008: 124).

“*öl(ü)rt(ü)m : og(i)ln : yut(u)zin : [y]Ik(i)sin :*” (BK, G3)

Kelimenin kökeni, diğer Türk lehçelerindeki ve Anadolu ağızlarındaki kullanımı hakkında herhangi bir bilgi mevcut eserlerde bulunamamıştır. Elnura Muratova “*Orhun Abidelerinde Geçen Sözcüklerin Kırgız Türkçesindeki İzleri*” adlı yüksek lisans tezinde kelimeye yer vermiştir. Sadece ‘eş, zevce, harem’, şeklinde sözcük anlamını vermiştir. Kırgız Türkçesindeki karşılığı ‘ayal, katın’ şeklinde geçmektedir. (Muratova, 2006: 194).

SONUÇ

Zengin bir kelime hazinesine sahip olan Türkçedeki her bir kelimenin ayrı bir önemi vardır. Dolayısıyla Türkçede eksik kalan veya çözüme kavuşturulması gereken hususlarda ilk başvurulacak metin en eski olanıdır. Bu tür çalışmalar dilin doğal seyrini, kelimelerin uğradığı ses ve anlam değişikliğini ele vermektedir. Bulunan on dört kelimedenden ‘atı, eçi, eçü, ini, kang, ogıl, apa, yurç’ eril bir kullanıma sahipken ‘eke, kız, ög, siñil, keliñ, yutuz’ kelimeleri ise dişil bir kullanıma sahiptir. ‘Apa, yurç ve ini’ kelimeleri Orhon Yazıtları’nda eril anlamlara sahipken daha sonraki süreçlerde dişil bir anlamı da ifade eder olmuştur. ‘Keliñ, kız ve ogıl’ kelimeleri ise günümüzde standart Türkçede hâlâ kullanılmaktadır. ‘Eke, ög, siñil eçi, eçü ve apa’ kelimeleri farklı Türk lehçe ve ağızlarında Türk dilindeki yerlerini korumuşlardır.

KAYNAKÇA

AKALIN, Mehmet (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.

AKKOYUNLU, Ziyat; ERCİLASUN Ahmet Bican (2014). *Divânü Lügâti’t Türk*, Ankara: TDK Yayınları.

CAFEROĞLU, Ahmet (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

CLAUSON, Sır Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen Century Turkish*, Oxford: At the Clerandon Press.

ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

DERLEME SÖZLÜĞÜ (2009). Ankara: TDK Yayınları.

EL-KÂŞGARÎ, Mahmûd (2007). *Dîvânü Lügâti't Türk*, İstanbul, Kabalcı Yayınları.

EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.

ERGİN, Muharrem (2008). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

GÖMEÇ, Saadettin (2002). “*Dîvânü Lügât-it- Türk'te Akrabalık Bildiren Terimler*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 32, s.s. 133-142.

GÜLENSOY, Tuncer (2007-2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

GÜZEL, Ferdi (2017). “ *Köl Tigin Yazıtının Güneydoğu Yüzündeki 'Taygun' Kelimesi Hakkında*”, Zeitschrift für die Welt der Türken (Journal of World of Turks), Cilt: 9, Sayı:3, ss. 137-144.

KANAR Mehmet (2018). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.

KAYA, Ceval (1998). “*Köl Tigin Yazıtının Güneydoğu Yüzünde Taygun mu Yoksa Ataygun mu Okunmalı*”, İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, Sayı: 6, s.s. 171-179.

MURATOVA, Elnura (2006). *Orhun Abidelerinde Geçen Sözvarlığının Kırgız Türkçesindeki İzleri*, Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek.

RAHİMİ, Ferhad (2018). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü C.I-II*, Ankara: Akçağ Yayınları

TARAMA SÖZLÜĞÜ (2009). Ankara: TDK Yayınları.

TEKİN, Talat (2008). *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.

TOPARLI, Recep; VURAL, Hanifi; KARAATLI, Recep (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005). Ankara: TDK Yayınları.